

<https://doi.org/10.53656/his2021-5-1-bran>*View Over the Balkan Peninsula
Поглед над Балканите*

БРАНИЧЕВСКОТО ВЛАДЕНИЕ НА БРАТЯТА ДЪРМАН И КУДЕЛИН

Д-р Тервел Попов*Софийски университет „Св. Климент Охридски“*

Резюме. През 1273 или около 1280 г. братята Дърман и Куделин – боляри с българо-кумански произход, отцепват Браничевската област от Унгарското кралство. Тяхното малко княжество бързо укрепва и набира мощ. Двамата велможи не се съобразяват със своите съседи, защото разполагат със силна войска, многобройни наемници и здрави крепости. Те на няколко пъти успяват да разбият или отблъснат унгарците, нанасят поражение и на унгарския васал Стефан Драгутин. Но когато техните врагове обединяват военните си сили, браничевските боляри не устояват и търсят спасение на север от Дунав. Падането на Браничевското княжество е загуба не само за Дърман и Куделин, но и за България, която в продължение на столетия владее тази област.

Ключови думи: Дърман; Куделин; Браничевска област; Унгарско кралство; Стефан Драгутин

Браничевската област е присъединена към ранносредновековната българска държава в първите десетилетия на IX в. и остава в нейните граници близо два века – до 1018 г., когато заедно с всички български земи на юг от р. Дунав става част от Византийската империя. При кан Борис I Михаил (852 – 889) пределите на Белград (дн. гр. Белград в Сърбия) и Браничево (при дн. с. Стари Костолац в Сърбия) са включени в общия процес на християнизация на България. Белградската и Браничевската епископия се намират под юрисдикцията на Българската църква (Ivanov 1970, 553; Nikolova 2017, 55 – 58, 70 – 72). Вероятно районът на Браничево влиза в обширната военно-административна област на ранносредновековна България с център Белград. През 886 г. Климент, Наум и Ангеларий са посрещнати от белградския управител – боритаркана Радислав (Gyuzelev 1969, 341; Andreev, Lazarov & Pavlov 1994, 322). Белградската и Браничевската област са приемани от всички средновековни автори за част от българското политическо и етническо пространство. Показателно е, че според западните хронисти България започва от Белград на Дунав, а след всяко завладяване на Белград и Браничево унгарските крале добавят към титлата си „крал на България“.

След възстановяването на българската държава през 1185 г., Белградската и Браничевската област се превръщат в обект на съперничество между България и Унгария и неколkokратно преминават от едни ръце в други. В периода 1202 – 1204 г. бушува голяма българо-унгарска война. Сред петте епископии, които унгарците първоначално отнемат от България (Dujchev 1942, 48), несъмнено са Белградската и Браничевската (Zlatarski 1994, 181 – 182). Във връзка със завоеванията си в българските земи унгарският крал Имре (1196 – 1204) през 1202 г. включва в своята титлатура „България“ (Knauz 1874, 163). Но успехите на Имре във войната не продължават дълго. Цар Калоян (1197 – 1207) прогонва унгарците от завзетите области (Nikov 1930, 123 – 124; Zlatarski 1994, 150; Dimitrov 1998, 118 – 121). В грамота на унгарския крал Андраш II (1205 – 1235) от 1231 г. са отбелязани заслугите на граф Тома, който при р. Морава участва във военните действия на Имре срещу българите (*contra Bulgaros super fluvium Morowa*) (Wenzel 1873, 231; Ninov 2015, 130). Важна роля в дипломатическите контакти на цар Калоян с Папството играе презвитер Власий, браничевски епископ (Andreev, Lazarov & Pavlov 1994, 60 – 62). В Дубровнишката грамота на цар Иван Асен II (1218 – 1241) от 1230 г. Браничево е отбелязано като център на административна област („хора“) в Българското царство (Plinskiy 1911, 13; Bilyarski 1998, 259). По време на царуването на същия владетел са познати трима български браничевски епископи: Яков, Порфирий и Йоаникий (Bozhilov, Totomanova & Bilyarski 2010, 174).

Твърде рано Българският северозапад става средище на полусамостоятелно владение – княз Белота (*Bellotta princeps*) е силен властел, който през 1202 – 1203 г. води кореспонденция с папа Инокентий III (1198 – 1216)¹⁾. За локализацията на неговата резиденция има различни хипотези – Браничево, Белград, Бдин, Ниш (Bozhilov 1977, 81; Andreev, Lazarov & Pavlov 1994, 31 – 32; Nikolov 2011, 188 – 190), но липсват категорични данни коя е главната му крепост. При царуването на Борил (1207 – 1218) северозападните български земи се превръщат в огнище на сепаратизъм – срещу търновския цар избухва бунт в Бдин, потушен от унгарския ишпан Йоаким след тежки сражения (Nikov 1912, 121 – 134; Ninov 2014, 131 – 139). Бунтът се датира различно – в 1210, 1211 или 1213/1214 г. (Ninov 2014, 131 – 139) Възможно е той да е обхванал не само Бдинската, но и Браничевската област. За това подсказва една грамота на унгарския крал Андраш II от 1217 г., в която се изброяват заслугите на кралския служител Орош, „които проявил отлично в много дела на кралството, както в него, така и извън него, и особено тези, които показал край крепостта Браничево (*castrum Boronch*) с благородните инструменти на войната“ (Nikov 1912, 124; Dimitrov 1998, 123; Ninov 2014, 138 – 139; Ninov 2015, 128). Съществува възможността Йоаким, който действа срещу бунтовниците от изток, да е подкрепен от втора унгарска

армия, настъпваща от запад (Dimitrov 1998, 123 – 125; Ninov 2015, 128). В такъв случай разпространението на бунта против Борил на една обширна територия би обяснил трудността на българския цар да се справи сам с него и неговото решение да потърси помощ от Унгария. Също така не е изключено Орош да е участвал в поход на унгарците, чиято цел е била завоюването на Белградската и Браничевската област (Jiresek 1911, 292). Не трябва да се пренебрегва и хипотезата, че унгарската армия подчинява само Белград, а Браничево остава под властта на цар Борил (Dimitrov 1998, 122 – 124). Когато на търновския престол е могъщият Иван Асен II, няма прояви на сепаратизъм в Българския северозапад. След като Унгария отново завладява Белград и Браничево, двете области са управлявани от бившия руски княз, бана на Мачва Ростислав Михайлович (Nikov 1922, 38; Zlatarski 1994, 456; Fine 1994, 159; Dimitrov 1998, 166; Mishich 2004, 8), който се величае като „цар на българите“ (Nikov 1920, 191). Тези данни показват, че преди появата на Браничевското княжество на Дърман и Куделин районът на Браничево е включен в няколко полусамостоятелни владения. Налице са традиции на сепаратизъм, съществуващи в областта. За тях могат да бъдат изброени поне няколко причини. За разлика от ранносредновековна България, почти през целия „живот“ на възобновеното Българско царство в него протичат процеси на децентрализация с различна степен на интензивност, при които се обособяват редица самостоятелни и полусамостоятелни владения. Граничните северозападни земи често менят господарите си, което създава предпоставки в тях да съществува нестабилност на централната власт. Роля за сепаратистичните тенденции в Българския северозапад играе и размирният кумански етнически елемент.

През 1273²⁾ или около 1280 г.³⁾ двама български боляри – братята Дърман и Куделин, откъсват Браничевската област от Унгарското кралство и я обособяват в отделно княжество. Куманското име „Дърман“ е близко с тюркската дума *derman* – „силен“, „мощен“ (Moskov 1981, 97). Също така е възможно то да произхожда от тюрския глагол *tur-/dur-* („стоя“) и да отговаря на българското име „Стоян“ (Andreev, Lazarov & Pavlov 1994, 104) или най-общо да означава „устойчив“, „стабилен“, „упорит“, „здрав“ (Vasary 2005, 104; Uzelats 2015, 118). Името на брат му Куделин най-вероятно е славянско. Мненията са, че произхожда от *kudelja* („къделя“) (Vasary, 2005: 104; Uzelats, 2015: 119) или от „Гудел“ (гудеть=свиря)⁴⁾. По-вероятна е първата версия – личното име Куделин се среща рядко в сръбските хрисовули (Ivich & Grkovich 1976, 89, 95, 116, 164, 175, 188 – 189, 242). Изглежда, двамата братя имат смесен българо-кумански произход както много царе и феодални владетели от възобновеното Българско царство. За българския характер на тяхното княжество може да се съди не само от миналата принадлежност на Браничевската област към България, но и от грамота на унгарския крал

Ласло IV Куманина (1272 – 1290) от 8 януари 1285 г. В нея е отбелязан поход на унгарците „срещу Дърман и българите“ (contra Dormanum et Bulgaros) (Nikov 1918, 47; 51). При отцепването на Браничевската област от Унгарското кралство двамата боляри несъмнено намират подкрепа в местното българско население, което не иска да търпи чуждата власт. Малкото владение на братята, намиращо се между Унгария, Сърбия и Бдинското княжество⁵⁾, бързо укрепва и набира мощ. Сръбският житиеписец, архиепископ Данило II (ок. 1270 – 1337) ярко представя силата и самочувствието на браничевските боляри: „Немного време, откакто благочестивият крал Стефан отново приел властта над Сремската земя, се намериха някакви двама велможи, които се бяха закрепили в държавата си, в земята Браничевска, в мястото, наречено Ждрело, и от много време тук, утвърждавайки се като самовластни, неплашещи се от никакво насилие, братя от една майка, по име Дърман и Куделин. Те много се хвалеха със своята сила... и не даваха никой да има власт около техните предели...“⁶⁾ (Kolarov 1979, 216).

Резиденция на двамата братя е крепостта Ждрело, от която днес са останали само руини. Навярно изборът им пада на тази твърдина, защото е разположена във вътрешността на страната, върху високи скали при Горнячката клисура, докато крепостта Браничево е на Дунав и е уязвима за унгарски нападения. В своето недостъпно планинско обиталище те се чувстват сигурни и защитени. Ждрело представлява комплекс от укрепления. Ядрото на града се състои от твърдината, известна като „Велика тврђава“ („Голяма крепост“), на върха на билото Узенгия, наблюдателните кули Йеринина кула, Зуб-кула, Мала Леджа, както и по-малките укрепления Шетаче и Градац (Vushkovich 2010, 107). Тази система от укрепления, разположена сред стръмни скали и дълбоки пропасти, свидетелства за добрата защита на „сърцето“ на Браничевското княжество. Несъмнено Дърман и Куделин разполагат и с други яки твърдини, тъй като архиепископ Данило II характеризира тяхната земя като „твърде укрепена“ (Kolarov 1979, 216).⁷⁾ Въпреки че по това време Ждрело е новото средище на Браничевската област (Porovich & Ivanishevich 1988, 168), Браничево вероятно остава преден пост на княжеството на Дунав, тъй като на отвъдния бряг на реката се намира унгарската крепост Кеве (дн. Ковин в Сърбия).

Освен на своите крепости Дърман и Куделин се опират и на силната си войска, с която няколко пъти разбиват или отблъскват унгарските нашествия. В грамотата на крал Ласло IV от 8 януари 1285 г. са отбелязани заслугите на унгарския магистър Георги в различни военни походи. В документа се посочва, че унгарски барони са пленени от Дърман. Това сведение вероятно отразява поражение, което двамата братя са нанесли на унгарците. Стига се до преговори за мир между Ласло IV и Дърман („когато се отправихме при Дърман на разговор с надежда за мир“), но те явно са за печелене на време

от страна на краля, докато организира следващата военна кампания против браничевските боляри. При нов поход магистър Георги пленява един от съратниците на Дърман. Въпреки този малък успех кампанията не довежда до възстановяването на унгарската власт в Браничевската област. Налага се да се проведе още един поход срещу двамата велможи. Унгарската армия, в която влизат куманска конница и трансилванска пехота, отново е предвождана от магистър Георги. Независимо че в грамотата на Ласло IV са посочени извършени от Георги „благодарни дела на привързаност и достойни за честта на кралското величие“, походът не постига целта си. Дърман и Куделин пак устояват на натиска на унгарците (Nikov 1918, 47; 51)⁸⁾. Показателен за силата на тяхното княжество е фактът, че магистър Георги бързо прекръшва в Олтения съпротивата на влашкия воевода отцепник Литовой (Лютовой), който е убит, а брат му Бърбат – пленен (Nikov 1918, 47, 51), но не успява да сломи браничевските боляри.

Данило II споменава и двамата братя като владетели на Браничевското княжество, но в унгарската грамота е посочен само Дърман: „отправихме се при Дърман на разговор с надежда за мир“, „един от съобщниците на Дърман“, „срещу Дърман“. Изглежда двамата велможи не са равностойни във властта и Дърман стои над брат си в управлението (Nikov 1918, 57; Krastev 2011, 140 – 141; Uzelats 2015, 119). Те са достатъчно богати, за да наемат във войската си срещу „много злато“ кумански и татарски отряди (Kolarov 1979, 216⁹⁾. В късни сръбски произведения се говори за голямото имуществено на братята (Brankovich 2008, 264 – 265). Вероятно тяхното богатство се дължи на рудниците и златоносните реки във владението им (Uzelats 2015, 207). Рудни находища има в близост до Ждрело – при с. Мелница, с. Кучайна и др., а топоними като Майдан и Рудник в близката околност на пл. Мали Вукан са свидетелство за рударска дейност (Milovanovich & Marjanovich 2020, 289 – 290).

Браничевските велможи разполагат със свое обкръжение от верни люде. Сред тях е плененият от магистър Георги неизвестен по име първенец, определен като *unum de sociis Dormani*. Обикновено преводът на този пасаж е „един от другарите на Дърман“, но *socius* означава и „съобщник“, „съратник“¹⁰⁾. Вероятно отрядът на този военачалник е разбит от унгарците, но това не им помага да покорят владението на двамата братя.

През 1284 г. Ласло IV предоставя на бившия сръбски крал Стефан Драгутин (1276 – 1282) управлението на Мачванското банство (Chirkovich 2008, 6, 10 – 11; Uzelats 2015, 205). Този ход на унгарския крал най-вероятно е свързан със заплахата, идваща от Дърман и Куделин (Krastev 2011, 138). Стефан Драгутин нахлува в земите на браничевските боляри, като използва цялата си войска, но походът му завършва неуспешно. Архиепископ Данило II пише: „И когато дошъл в тяхната държава, земята Браничевска, тъй като тази земя била твърде укрепена, не могъл никаква пакост да им стори,

нито да ги прогони от тези предели и отново се завърнал в своята държава“ (Kolarov 1979, 216)¹¹⁾. Зад това сведение вероятно се крие поражение, което търпи Стефан Драгутин. В последваща мощна контраофанзива двамата боляри настъпват в неговата област, като опустошават и присъединяват голяма част от нея към владенията си. Във военната им кампания участват многобройни татарски и кумански наемници (Kolarov 1979, 216)¹²⁾. Татарските наемни отряди опустошават и плячкосват Мачванската област. Унгарска армия, предвождана от магистър Угрин, успява да ги отблъсне. В грамота от 1298 г., с която кралят на Унгария Андраш III (1290 – 1301) прави дарение на трима братя за техните заслуги, се споменава: „...когато татарите заели пределите на Мачва (Tartari partes Macho obsedissent) и се вдигнали, за да смутят и навредят на Наше Величество и да опустошат нашето Унгарско кралство, Матей, Павел и Михаил, синове на казания Урбан, възпламенявани от жарта на верността, заедно с казания магистър Угрин, техния господар, като преминали река Сава, отхвърляйки опасността за работите и личността си, мъжки се сражавали. Там казаният Матей, както ни съобщи същият магистър Угрин, със своята военна част отсякъл главите на двама татари и същият магистър Угрин ни донесе техните глави, когато бяхме тогава в Буда...“ (Nikov 1922, 60 – 61). В друга грамота на Андраш III от 10 ноември 1293 г. е посочена победата, която унгарският пълководец магистър Лаурентий печели над татарските наемни дружини, опустошаващи Мачва: „...през зимата, на втората година от нашата коронация, неверното племе на татарите дошло за грабеж в една неголяма част от нашето кралство, наречена Мачва (perfidia gens Tartarorum post coronationem nostram secundo anno circa yemem quandam particulam regni nostri Macho vocatam venisset ad spoliandum)“. Лаурентий се опълчва на татарите, разбива ги и освобождава от плен голям брой християни (Szentpetyer 1982, 125). И в двете кралски грамоти се говори за татари, които разоряват Мачва и водят неуспешни сражения с унгарците. Най-вероятно те визират едно и също събитие – военната кампания на браничевските велможи. Данило II отбелязва, че именно Мачванското банство, управлявано от Стефан Драгутин, е засегнато от тяхното нападение: „И тези [Дърман и Куделин], виждайки насилието на този благочестив крал [Стефан Драгутин] против тях, събраха около себе си много войска от татарския народ и от кумани, давайки им много злато. И тези са нападнали единодушно държавата на благочествия крал Стефан [Драгутин]. И тогава, завоювайки много земи от неговата държава и силно нападайки го, му причиняваха големи пакости“. Александър Узелац, опирайки се на данните в документа от 10 ноември 1293 г., че татарските отряди нахлуват в Мачва през зимата, на втората година от коронясването на унгарския крал (Андраш III заема престола на 23 юли 1290 г.), датира похода на Дърман и Куделин през зимата на 1291 – 1292 г.¹³⁾

Завладяването на голяма част от Мачванското банство е кулминацията на мощта на двамата браничевски боляри и началото на края на тяхното княжество. Положението на Стефан Драгутин е катастрофално, но тогава той търси помощ от своя брат, сръбския крал Стефан Урош II Милутин (1282 – 1321)¹⁴⁾. Архиепископ Данило II отбелязва: „А господин крал Стефан [Драгутин], като се видя в такава беда, и като нямаше какво друго да прави, тъжен отиде при своя брат крал Стефан Урош [Милутин] и се срещна с него в държавата му в жупа Расинска на река Морава, в мястото, наречено Мачковци. И му разказа за многото свои скърби, които са му причинили неговите бойни неприятели. И започна да му се моли с голяма жалост, казвайки: „Задължен си, възлюблени брате, да почувстваш болка заради моята скръб и да ми помогнеш да се избавя от това насилие на онези, които воюват против мен, както и аз преди съм помагал на теб. Но побързай да ми помогнеш с твоята мощна сила“. Като изслуша тези молби от възлюбления си брат, този господин, моят превисок крал Урош, в същия час, без да се бави ни най-малко, заповяда да се съберат всички войници на неговата държава в помощ на възлюбления си брат. И така двамата, събирайки своите войници и имащи в тялото си една воля и любов братска, тръгнаха срещу държавата на онези, които бяха повдигнали вътрешни войни и крамоли“. Обединените сръбски сили обръщат хода на военните действия. През 1292 г.¹⁵⁾ Дърман и Куделин са сразени и търсят спасение в бягството, а тяхното княжество е включено към владенията на Стефан Драгутин. Данило II подчертава: „И тогава с Божията помощ, налагайки цялата си воля, прогониха онези зломишленици от тяхното наследство и те си отидоха посрамени в погибел и голямо презрение. Този мой господин крал Урош, след като завладя цялата тяхна държава и имущество, даде ги на възлюбления си брат крал Стефан“ (Kolarov 1979, 216)¹⁶⁾. Други сръбски извори допълват, че двамата български велможи са прогонени на север от Дунав (Chirkovich 1991, 62; Ubiparip 2005, 63). Те вероятно намират убежище при могъщия татарски властник Ногай¹⁷⁾, чиито земи на запад достигат района на дунавския пролом Железни врата¹⁸⁾.

Победата на сърбите е улеснена от поражението, нанесено от унгарската войска на татарските наемни дружини, които може би имат главна роля за успешното настъпление на браничевските боляри. Българското царство не се намесва, защото по това време е в дълбока криза и под тежко татарско върховенство. Показателно е мнението на византийския автор Георги Пахимер за цар Георги I Тертер (1280 – 1292): „Тертер не беше в състояние да помогне на себе си, камо ли на другите“¹⁹⁾. Още по-безпомощен е следващият български цар Смилец (1292 – 1298), който застава на търновския престол „по желанието на Ногай след бягството на [Георги I] Тертер“²⁰⁾. Освен това няма данни за връзки на Дърман и Куделин с Търновското царство. Най-вероятно двамата боляри разчитат главно на своите собствени сили и на наемните си бойци, но

също така могат да намерят военна подкрепа от Ногай и от съседното княжество с център Бдин.

Само бдинският владетел Шишман прави опит да отговори на сръбската инвазия. Той нахлува в Сърбия с многочислена армия от българи и татари, достигайки до Хвостно в Северна Метохия. После се насочва към Ждрело. Според някои мнения това е бившата резиденция на Дърман и Куделин (Bozhilov & Gyuzelev 1999, 534). Напоследък аргументирано е защитена тезата, че тук става въпрос за друга крепост Ждрело – в Руговската клисура, близо до днешния град Печ в Северозападна Метохия (Krastev 2011, 145 – 148). При Ждрело Шишман е разгромен от сърбите. Стефан Урош II Милутин покорява княжеството на бдинския господар, който преминава Дунав и също като Дърман и Куделин търси убежище при Ногай. Бързото покоряване на владението на браничевските боляри и после на Шишмановото княжество свидетелства за значителната военна мощ на Сърбия. Намесата на Ногай спасява Шишман от съдбата на Дърман и Куделин. Татарският властник принуждава сръбския крал да върне княжеството на бдинския владетел (Kolarov 1979, 217 – 220)²¹. Дърман и Куделин нямат подобен късмет. Средновековни сръбски автори отбелязват със злорадство, че дори споменът за тях е погинал докрай (Chirkovich 1991, 62; Ubiparip 2005, 63). Но те не се оказват напълно прави. Паметта за двамата боляри се запазва в названията „град Дърман“, „град Куделин“ и с. Дръмно на Млава (Uzelats 2015, 119).

След смъртта на Стефан Драгутин през 1316 г. неговият брат присъединява владенията му към своето кралство, но в 1319 г. унгарците изтласкват сърбите от Белград и Мачва (Nikov 1930, 143 – 144). На мястото на Българското царство се появява нов съперник на Унгария за владеенето на тези земи – Сръбското кралство. „Земята Браничевска“, която в продължение на столетия е част от българското политическо и етническо пространство, остава трайно в сръбски ръце. Но българите в Браничевската и Белградската област дълго време съхраняват народностната си идентичност (Zanetov 1914, 16 – 18).

Във владението на Дърман и Куделин можем да отбележим редица елементи на държавна организация: укрепена владетелска резиденция (Ждрело), други силни твърдини, приближени велможи, войска, използване на наемни войници, добра защита срещу външни неприятели, водене на преговори с чужд владетел (унгарския крал). Успехите на братята срещу Унгария и Стефан Драгутин свидетелстват, че военният потенциал на тяхното княжество не е за подценяване. Ако добавим към него силните крепости във владението им и многобройните наемници, които използват във военните си кампании, можем да разберем защо двамата велможи имат самочувствие на самовластни господари, които не се съобразяват с никого от своите съседи. Именно тяхната самонадеяност и дързост са причина те да загубят владението си. Дърман и Куделин успяват да устоят на вра-

говете, когато те ги атакуват поотделно, но не и срещу обединените им сили. Мощната инвазия срещу Мачванското банство показва на съседните държави каква заплаха за тях представлява Браничевското княжество, и те унищожават тази опасност завинаги.

БЕЛЕЖКИ

1. Дуйчев, И., 1942. Преписката на папа Инокентия III с българите. Увод, текст и бележки. – ГСУ ИФФ, 37 (3), 26 – 27, 28 – 29, 32 [=ЛИБИ, 3, София: БАН, 1965, с. 315, 317, 321].
2. Ников, П., 1930. Съдбата на северозападните български земи през Средните векове. Българска историческа библиотека, 1, с. 138; Златарски, В. Н., 1994. История на българската държава през Средните векове. Т. III. Второ българско царство. България при Асеневци (1187 – 1280). Второ фототипно издание. София: АИ „Марин Дринов“, с. 540; Коледаров, П., 1989. Политическа география на средновековната българска държава. Ч. 2. (1186 – 1396). София: БАН, с. 79; Андреев, Й. Лазаров, И. Павлов, П., 1994. Кой кой е в средновековна България. Исторически справочник. София: Просвета, с. 105 (П. Павлов); Божилов, Ив. Гюзелев, В., 1994. История на средновековна България (VII – XIV век). Т. 1. София: Анубис, с. 532; Николов, Г. Н., 2005. Сепаратизмът в Българския северозапад и Сръбското кралство в края на XIII в. В: България и Сърбия в контекста на византийската цивилизация. Сборник статии от българо-сръбски симпозиум 14 – 16 септември 2003, София. София: АИ „Марин Дринов“, с. 102; Узелац, А., 2015. Под сенком пса. Татари и јужнословенске земље у другој половини XIII века. Београд: Утопија, 118.
3. Димитров, Х., 1998. Българо-унгарски отношения през Средновековието. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 193 – 194, опирайки се на някои извори, измества отцепването на Дърман и Куделин не по-рано от 1280 г. Вж. също Кръстев, К., 2011. Българското царство при династията на Тертеревци (1280 – 1323). Пловдив: Фондация „Българско историческо наследство“, с. 22. Аргументи против това датиране вж. у Узелац, А., 2012. Сърбија, Бугарска и татари у другој половини XIII века. Докторска дисертација. Београд, 132 – 133, бел. 291. Все пак то не трябва да се отхвърля като възможност.
4. Андреев, Й. Л., И. Павлов, П. Чит. съч., 104 – 105 (П. Павлов). Вероятен български произход има знатната византийска фамилия Гуделис (Божилов, Ив., 1995. Българите във Византийската империя. София: Проф. Марин Дринов, 77 – 78).
5. Съгласно Мутафчиев, П., 1986. История на българския народ (681 – 1323). Под редакцията на проф. В. Гюзелев. София: БАН, с. 328 Браничевската област е разположена между Долна Морава и планините западно от р. Тимок. Петкова, И., 1982 – 1983. Българският северозапад в политическия живот

- на Балканите към края на XIII век. В: Трудове на ВТУ „Кирил и Методий“, 20 (3), с. 15 приема аргументите на М. Динич за обхвата на Браничевската област: на север тя опира до Дунав, на запад – до р. Морава, може би до устието на р. Ресава, а на югоизток обхваща Шетонье и Ждрело на Млава. На същото мнение е Кръстев, К. Цит. съч., с. 24.
6. Животи кралева и архиепископа српских. Написао архиепископ Данило и други. На свјет издао Б. Даничић. Загреб, 1866, 114 – 115.
 7. Животи, с. 115.
 8. За унгарските походи срещу Дърман и Куделин вж. също История на България. Т. 3. Втора българска държава. София, 1982, 290 – 291; Андреев, Й. Лазаров, И. Павлов, П. Цит. съч., 104 – 105 (П. Павлов); Божилов, Ив. Гюзелев, В. Цит. съч., 532 – 533; Кръстев, К. Цит. съч., 190 – 192.
 9. Животи, с. 115.
 10. У Божилов, Ив. Гюзелев, В. Цит. съч., с. 532 преводът на този пасаж е „един от съратниците на този Дърман“. В История на България 3, с. 291, плененият съратник на Дърман е характеризирен като „един от приближените му воеводи“. Кръстев, К. Цит. съч., с. 264 смята, че той вероятно е бил известен военачалник.
 11. Животи, с. 115.
 12. Пак там.
 13. Узелац, А. Под сенком пса, с. 210. Това датиране се приема от Мишић, С., 2009. Српско-бугарски односи на крају 13 века. Зборник радова византолошког института, 46, 335 – 336; Коматина, И., 2016. Црква и држава у српским земљама од XI до XIII века. Београд: Историјски институт, с. 368.
 14. Възможно е земите на Стефан Урош II Милутин също да са засегнати от нападението на Дърман и Куделин. Съществува утвърдено мнение, че куманите, изгорили сръбския манастир в Жича, са участвали в похода на бдинския владетел Шишман срещу Сърбия, но Александър Узелац аргументурано свързва това опожаряване с нашествието на двамата браничевски боляри. Данните показват, че мощите на сръбския архиепископ Евстатий I (1279 – 1286) са пренесени от Жича в Печ, когато архиепископският престол се заема от Яков I (4 януари 1286 – 3 февруари 1292), а Шишмановият поход срещу Сърбия е проведен поне през втората половина на 1292 г., тъй като военната кампания на Дърман и Куделин против Стефан Драгутин се датира по последни изчисления през зимата на 1291 – 1292 г., а завладяването на тяхното княжество – през 1292 г. Освен това изворите свидетелстват, че в похода на Дърман и Куделин участват татари и кумани, докато при настъплението на Шишман няма данни в неговата войска да е имало кумански контингенти. Вж. Узелац, А., 2009. Ко је спалио Жичу? Браничевски гласник, 6, 1 – 12; Мишић, С. Цит. съч., 335 – 336; Коматина, И. Цит. съч., с. 368.

15. С датирането на похода на Дърман и Куделин във владенията на Стефан Драгутин през зимата на 1291 – 1292 г., се измества и досегашното датиране на военната кампания на обединените сръбски сили против браничевските боляри – не през 1291, а в 1292 г. Вж. Узелац, А. Под сенком пса, с. 210; Мишић, С. Цит. съч., с. 336.
16. Животи, с. 115.
17. Редица изследователи се придържат към мнението, че Дърман и Куделин бягат при Ногай, който е техен сюзерен и покровител (Ников, П. Съдбата, с. 144; История на България 3, с. 291; Божилов, Ив. Гюзелев, В. Цит. съч., с. 533; Кръстев, К. Цит. съч., 24 – 25, 141 – 142).
18. Тизенгаузен, В. Г., 1884. Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды. Т. I. Извлечения из сочинений арабских. Санкт Петербург, с. 117, 161, 384; Порсин, А. А., 2018. История Золотой Орды конца XIII – начало XIV веков в труде Рукн ад-дин Бейбарс ал-Мансури „Зубдат ал-фикра“. Казань, 140 – 141. За властта на Ногай в дн. Влашка низина до Железните врата вж. и Узелац, А. Србија, 173 – 175; Същият. Под сенком пса, с. 168.
19. Georgii Pachymeris. De Michaelae et Andronico Palaeologis. Rec. Immanuel Bekkerus. Vol. II. CSHB. Bonnae, 1835, p. 105 [=ГИБИ, 10, София: БАН, 1980, с. 185].
20. Georgii Pachymeris. De Michaelae II, p. 266 [=ГИБИ, 10, с. 190].
21. Животи, 117 – 122.

ЛИТЕРАТУРА

- Андреев, Й. Лазаров, Ив. Павлов, П., 1994. *Кой кой е в средновековна България. Исторически справочник*. София: Просвета.
- Биярски, Ив., 1998. *Институциите на средновековна България. Второ българско царство (XII – XIV век)*. София: Св. Климент Охридски.
- Божилов, Ив., 1977. Белота – български властел от началото на XIII в. *Исторически преглед*, 1, 71 – 81.
- Божилов, Ив. Гюзелев, В., 1999. *История на средновековна България (VII – XIV век)*, 1. София: Анубис.
- Божилов, Ив. Тотоманова, А. Биярски, Ив., 2010. *Борилов синодик: издание и превод*. София: Пам.
- Бранковић, Ђ., 2008. *Хронике славеносрпске*. Приредила А. Кречмер. Београд: Јанус.
- Вушковић, М., 2010. *Ждрело. Лексикон градова и тргова средњовековних српских земљама према писаним изворима*. Београд: Завод за уџбенике.
- Гюзелев, В., 1969. *Княз Борис Първи. България през втората половина на IX век*. София: Наука и изкуство.

- Димитров, Х., 1998. *Българо-унгарски отношения през Средновековието*. София: Проф. Марин Дринов.
- Занетов, Г., 1914. *Българи на Морава. Исторически и етнографски скици*. София: Либерални клуб.
- Златарски, В. Н., 1994. *История на българската държава през средните векове. Т. III. Второ българско царство. България при Асеневци (1187 – 1280)*. София: Марин Дринов.
- Иванов, Й., 1970. *Български старини из Македония*. Под редакцията на проф. Б. Ангелов и проф. Д. Ангелов. Фототипно издание. София: Наука и изкуство.
- Ивић, П. Грковић, М., 1976. *Дечанске хрисовуље*. Нови Сад: Институт за лингвистику у Новом Саду.
- Ильинский, Г. А., 1911. *Грамоты болгарских царей*. Москва.
- Коларов, Х., 1979. Българо-сръбските отношения при Тертеровци. В: *България в света от древността до наши дни, I*. София.
- Кръстев, К., 2011. *Българското царство при династията на Тертеревци (1280 – 1323)*. София: Фондация „Българско историческо наследство“.
- Миловановић, М. Марјановић, И., 2020. Археолошки локалитет Шетаће на Малом Вукану у Горњачкој клисури. *Гласник Српског археолошког друштва*, 36, 283 – 305.
- Мишић, С., 2004. Краљ Стефан Урош II Милутин и Бугари. *Браничевски гласник*, (2), 5 – 17.
- Москов, М., 1981. Българо-тюркски езикови контакти (езикови остатъци, състояние, проблеми). *Съпоставително езикознание*, 6 (3 – 5), 80 – 104.
- Ников, П., 1918. Към историята на северозападните български земи. *СпБАН*, 16(9), 43 – 64.
- Ников, П., 1920. Българо-унгарски отношения от 1257 до 1277 г. *СбБАН*, 11(7), 1 – 200.
- Ников, П., 1922. История на Видинското княжество до 1323 година. *ГСУ ИФФ*, 18(8), 60 – 61.
- Николов, Г. Н., 2011. *Самостоятелни и полусамостоятелни владения във възобновеното Българско царство (края на XII – средата на XIII в.)*. София: Гутенберг.
- Николова, Б., 2017. *Устройство и управление на Българската православна църква (IX – XIV век)*. София: ИК „Нов човек“.
- Нинов, В., 2014. Сведения за бунта във Видин срещу цар Борил (1207 – 1218) в унгарски кралски грамоти. *Bulgaria Mediaevalis*, (1), 131 – 139.
- Нинов, В., 2015. Сведенията за българската история в унгарските грамоти от XIII век. *Bulgaria Mediaevalis*, (6), 123 – 134.

- Поповић, М. Иванишевић, В., 1988. Град Браничево у средњем веку. *Старинар*, нова серија 39, 125 – 179.
- Убипарип, М., 2005. Зборник са кратким житијем краља Милутина. *Прилози КИФ*, (1-4), 53 – 72.
- Узелац, А., 2015. *Под сенком пса. Татари и јужнословенске земље у другој половини XIII века*. Београд: Утопија.
- Ћирковић, С., 1991. Биографија краља Милутина у улијарској повељи. – В: *Архиепископ Данило II и његова доба*. Београд, 53 – 68.
- Ћирковић, С., 2008. Земља Мачва и град Мачва. *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, 74(1 – 4), 3 – 20.
- Fine, J., 1994. *The Late Medieval Balkans. A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*. Michigan.
- Jirecek, C., 1911. *Geschichte der Serben*. Bd. I. (Bis 1371.). Gotha: Friedrich Andreas Perthes.
- Knauz, F., 1874. *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis*. T. I. Strigoni.
- Szentpetery, I., 1982. *Az Arpad-hazi kiralyok okleveleinek kritikai jeguzeke*. K. II. F. 4. (1290 – 1301). Budapest.
- Vasary, I., 2005. *Cumans and Tatars. Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans (1185 – 1365)*. New York.
- Wenzel, G., 1873. *Codex diplomaticus Arpadianus Continuatus*. K. XI. Budapest.

REFERENCES

- Andreev, Y. Lazarov, Iv. Pavlov, P., 1994. *Koy koy e v srednovekovna Bulgaria. Istoricheski spravochnik*. Sofia: Prosveta.
- Bilyarski, Iv., 1998. *Institutsiite na srednovekovna Bulgaria. Vtoro balgarsko tsarstvo (XII – XIV vek)*. Sofia: Sv. Kliment Ohridski.
- Bozhilov, Iv., 1977. Belota – balgarski vlastel ot nachaloto na XIII v. *Istoricheski pregled*, 1, 71 – 81.
- Bozhilov, Iv. Gyuzelev, V., 1999. *Istoria na srednovekovna Bulgaria (VII – XIV v.)*. 1. Sofia: Anubis.
- Bozhilov, Iv. Totomanova, A. Bilyarski, Iv., 2010. *Borilov sinodik: izdanie i prevod*. Sofia: Pam.
- Brankovich, Dzh., 2008. *Hronike slavenosrpske*. Priredila A. Krechmer. Beograd: Yanus.
- Vushkovich, M., 2010. *Zhdrelo. Leksikon gradova i trgova srpskih zemalya prema pisanim izvorima*. Beograd.
- Gyuzelev, V., 1969. *Knyaz Boris Parvi. Bulgaria prez parvata polovina na IX vek*. Sofia: Nauka i izkustvo.
- Dimitrov, H., 1998. *Balgaro-ungarski otnosheniya prez Srednovekoviето*. Sofia: Prof. Marin Drinov.

- Zanetov, G., 1914. *Balgari na Morava. Istoricheski i etnografski skitsi*. Sofia: Liberalni klub.
- Zlatarski, V. N., 1994. *Istoria na balgarskata darzhava prez srednite vekove. III. Vtoro balgarsko tsarstvo. Bulgaria pri Asenevtsi (1187 – 1280)*. Vtoro fototipno izdanie. Sofia: Marin Drinov.
- Ivanov, Y., 1970. *Balgarski starini iz Makedonia*. Pod redaktsiyata na prof. B. Angelov i prof. D. Angelov. Fototipno izdanie. Sofia: Nauka i izkustvo.
- Ivich, P. Grkovich, M., 1976. *Dechanske hrisovulye*. Novi Sad: Institut za lingvistiku u Novom Sadu.
- Ilinskiy, G. A., 1911. *Gramoti bolgarskih tsarey*. Moskva.
- Kolarov, H., 1979. Balgaro-srabskite otnoshenia pri Terterovtsi. V: *Bulgaria v sveta ot drevnostta do nashi dni. I*. Sofia.
- Krastev, K., 2011. *Balgarskoto tsarstvo pri dinastiyata na Terterevtsi (1280 – 1323)*. Plovdiv: Fondatsiya “Balgarsko istoricheskoto nasledstvo”.
- Milovanovich, M. Marjanovich, I., 2020. Arheoloshki lokalitet Shetache na Malom Vukanu u Gorniyachkoy klisuri. *Glasnik Srpskog arheolshkog drushtva*, 36, 283 – 305.
- Mishich, S., 2004. Kral Stefan Urosh II Milutin i Bugari. *Branichevski glasnik*, 2, 5 – 17.
- Moskov, M., 1981. Balgaro-tyurkski ezikovi kontakti (ezikovi ostatatsi, sastoyanie, problemi). *Sapostavitelno ezikoznanie*, 6 (3-5), 80 – 104.
- Nikov, P., 1918. Kam istoriyata na severozapadnite balgarski zemi. *Spisanie na BAN*, 16(9), 43 – 64.
- Nikov, P., 1920. Balgaro-ungarski otnosheniya ot 1257 do 1277 g. *Sbornik na BAN*, 11(7), 1 – 200.
- Nikov, P., 1922. Istoria na Vidinskoto knyazhestvo do 1323 godina. *GSU IFF*, 18(8), 60 – 61.
- Nikolov, G. N., 2011. *Samostoyatelni i polusamostoyatelni vladeniya vav vazobnovenoto Balgarsko tsarstvo (kraya na XII – sredata na XIII v.)*. Sofia: Gutenberg.
- Nikolova, B., 2017. *Ustroystvo i upravlenie na Balgarskata pravoslavna tsarkva (IX – XIV vek)*. Sofia: IK “Nov chovek”.
- Ninov, V., 2014. Svedeniya za bunta vav Vidin sreshthu tsar Boril (1207 – 1218) v ungarski kralski gramoti. *Bulgaria Mediaevalis*, (1), 131 – 139.
- Ninov, V., 2015. Svedeniya za balgarskata istoria v ungarskite gramoti ot XIII vek. *Bulgaria Mediaevalis*, (6), 123 – 134.
- Popovich, M. Ivanishevich, V. Grad Branichevo u srednem veku. *Starinar*, nova seriya 39, 125 – 179.
- Ubiparip, M., 2005. Zbornik sa kratkim zhitiem kralya Milutina. *Prilozi KJIF*, (1 – 4), 53 – 72.

- Uzelats, A., 2015. *Pod senkom psa. Tatari i yuzhnoslovenske zemle u drugoy polovini XIII veka*. Beograd: Utopija.
- Chirkovich, S., 2008. Zemlya Machva i grad Machva. *Prilozi za knizhevnost, jezik, istoriyu i folklor*, **74**(1 – 4), 3 – 20.

THE BRANICHEVO PRINCIPALITY OF DARMAN AND KUDELIN BROTHERS

Abstract. In 1273 or about 1280 the brothers Darman and Kudelin, nobles of Bulgarian-Kuman origin, take over the Branichevo region from the Hungarian Kingdom. Their small principality very soon became stronger. Darman and Kudelin paid little attention to their neighbours due to their strong army, numerous mercenaries and strong fortresses. On several occasions the brothers defeated and fought off Hungarians and also beat the Hungarian vassal Stephan Dragutin. When however their enemies united their forces the two Branichevo nobles could not stand their enemy offensive and sought refuge in the North of the Danube. The fall of the Branichevo principality represented a loss not only for Darman and Kudelin but also for Bulgaria due to the fact that for centuries Bulgarian Tsardom had ruled over the Branichevo region.

Keywords: Darman; Kudelin; Branichevo region; Hungarian Kingdom; Stephan Dragutin

✉ **Dr. Tervel Popov**

<https://orcid.org/0000-0002-2796-5318>

University of Sofia

Sofia, Bulgaria

E-mail: komitnikola@abv.bg